

Ярослав Блоха

БЛОХА Ярослав Євгенійович – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, заступник декана історичного факультету з навчальної роботи Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. Сфера наукових інтересів – соціальна філософія та філософія історії, історія української філософії.

ПРИНЦИП СПРАВЕДЛИВОСТІ У ФІЛОСОФІЇ ПЛАТОНА ТА АРІСТОТЕЛЯ

У статті розкрито зміст принципу справедливості у вченнях Платона і Арістотеля. У Платона справедливість виражається у відданості всіх станів своїй справі, в тому, щоб кожен виконував свої обов'язки. Це говорить про те, що справедливість не може означати рівності. Арістотель поділяв справедливість на загальну і приватну, вважаючи, що кожна річ або людина мають свою власну, відповідну сферу діяльності і вплив, переступати які несправедливо, а деякі люди в силу свого характеру і схильностей, мають більш широкі можливості, ніж інші.

Ключові слова: справедливість, рівність, благо, добро, краса, ідея.

Проблема справедливості цікавила філософів і вчених упродовж багатьох епох. При цьому на кожному історичному етапі цей принцип трактувався по-різному, що було обумовлено умовами життя людей і їх уявленнями про навколишній світ, існуючою структурою суспільства і місцем людини в цьому суспільстві.

Метою статті є розкриття змісту принципу справедливості у філософській спадщині Платона та Арістотеля.

Справедливість – принцип не лише моральної свідомості, але і правової, економічної, політичної. Античні філософи періоду високої класики, зокрема Платона та Арістотель, не випадково виділяли справедливість як основний принцип для оцінки стану всього суспільства.

Значну увагу проблемі справедливості приділяв Сократ, який називав її предметом «ціннішим за усяке золото» і прагнув довести існування єдиного й загального принципу справедливості, пов'язуючи

© Я. Є. Блоха, 2016

<http://doi.org/10.5281/zenodo.208942>

його з моральністю та знанням. Несправедливість, на думку філософа, неприродна, оскільки є плодом незнання і помилок. Стверджуючи зв'язок між чеснотою і мудрістю, звеличуючи красу розуму та свідомості, він проводив логічну основу під розумінням справедливості. Сократ розмірковував: «Справедливість і будь-яка інша чеснота – є мудрістю. Справедливі вчинки і взагалі усі вчинки, засновані на чесноті, прекрасні та гарні» [6].

Виступивши проти релятивізму софістів, які розуміли справедливість узагальнено, як життєву силу, діловитість, обов'язковість у виконанні цивільних обов'язків і стверджували, що ці вимоги відносні, різні для чоловіків та жінок, немовлят і дорослих, Сократ вказував на переваги, які однаково цінні для всього людського роду: справедливість, відвага, володіння собою, що є достоїнствами завжди і у всі часи.

Філософ стверджував, що будь-яке зло виходить з незнання, адже ніхто навмисне і свідомо зла не заподіює. Інакше і бути не може, оскільки благо корисне і гарантує щастя; значить, немає приводу для того, щоб хтось через незнання не робив блага. У цьому випадку знання є достатньою умовою для досягнення чесноти і є тим же, що і чеснота. Це одне і те ж – знати, що таке справедливість і бути справедливим. Як визначав Сократ, добродієність – це знання. Однак чому ж у діях людей часто виявляється розрив між знанням і вчинком, між тим, що нам диктує розум, і тим, куди нас тягне пристрасть, особливо це стосується сфери бажань, де окрім знання необхідна ще і воля? На це Сократ відповідав, що «якщо знання недостатньо для чесноти, значить, воно поверхнєве і неповне, а той, хто осягає справжнє і повне знання, той не може не осягнути його глибини і не може чинити інакше, як творити благо. Знання, яке необхідне для чесноти, очевидно, іншого роду, ніж те, яким володіють грецькі філософи: це не знання про стихії, зірки і космос, а знання про справедливість та хоробрість. Воно спирається не на сучасне теоретичне обґрунтування, а на практичний розум» [6].

Система поглядів Сократа вплинула на формування ідей його учня – Платона, ядром метафізики якого є вчення про ідеї. Поняття «ідеї» в текстах Платона неоднозначне. В. С. Соловйов виділив кілька значень поняття «ідея» в текстах Платона. Ідеї, зокрема, «наскільки безумовні умосяжні норми або першооснови гідного існування, достатні підстави для визначення позитивної якості усього існуючого, вічні межі будь-якого буття з трьох головних сторін – етичної, логічної та естетичної. Ідеєю ідей є добро або благо – безумовна норма будь-якої гідності взагалі, яка ототожнюється Платоном з Божеством

в абсолютному значенні; з неї в правильному порядку виникають усі інші ідеї» [10, с. 386–387].

С. М. Трубецької підкреслював саме нормативний характер ідей: «Царство ідей є, перш за все, царством норм всього суцього ... Ідея розуміється не лише як суще, але і як те, що має бути, тобто як ідеал. Але це – ідеал, який нескінченно реальніший за дійсність, яку ми бачимо, нескінченно справжній, прекрасніший за неї» [9, с. 357].

Як зазначав у своїх лекціях П. Г. Редкін, «ідея добра є найвищою, отже, не тотожною з ідеєю буття, а підноситься над нею і над самим знанням, адже вона надає пізнаваності об'єктам пізнання, а розуму надає пізнавальної сили. У цьому сенсі можна, очевидно, зазначити, що ідея добра є верховним принципом; але краще сказати, що ідея добра є верховним суцям в світі ідей, тому вона, як верховне суще, і є причиною всього буття і кінцевою метою всієї людської діяльності, всіх наших прагнень» [8, с. 300].

Таким чином, Платон не лише надав етичним категоріям статус субстанціональності, але і самій субстанції надав етичного «забарвлення». Це була пряма відповідь на заяви ідейних супротивників Платона щодо етичної «нейтральності» природи. Платон не просто «етизував» природу, а й поставив ідею блага на чолі всього всесвіту і світу ідей.

Але платонівська ідея блага сама по собі не втілюється в людській поведінці. Вона може бути реалізована лише завдяки діяльності самої людини як істоти розумної. Загальний принцип, успадкований Платоном від Сократа, зводиться до того, що кожна людина прагне до блага. Ідея, будучи пізнаною, стає не лише причиною, але і розумно зрозумілою усвідомленою метою поведінки людини. Розум або безпосередньо керує поведінкою людини, або отримує формальне вираження в системі писаних законів. У діалозі «Держава», де важлива увага приділялася вивченню принципу справедливості, Платон про це пише досить зрозуміло: «Будь-якій людині краще бути під владою божественного і розумного начала, особливо якщо маєш його в собі як щось своє; якщо ж цього немає, тоді нехай воно впливає ззовні, щоб у міру сил між усіма нами була схожість та дружба і всі ми керувалися б одним і тим же началом... Та й закон, оскільки він союзник всіх громадян держави, показує, що він ставить собі таку ж мету» [7].

У міркуваннях Платона важливо підкреслити один момент. Той емпіричний світ, який лежить в основі висновків софістів, не доводить нічого, окрім невідповідності наявних політичних відносин ідеї справедливості. Але коли Платон говорить про справедливих правителів, він міркує не з позицій належного (неіснуючого, але того, що пови-

нно втілитися в реальності). Відповідно до його логіки описане ним співвідношення і є істинно суще. Тому справедливість безпосередньо і сполучається з мудрістю, завдання якої полягає в знаходженні (пригадуванні) істини й слідуванні за нею. Таким чином, у своїх міркуваннях Платон відносить справедливість до найпрекраснішого, превеликого блага, яким слід володіти кожному [2].

Свій подальший розвиток у Платона отримав і політико-правовий аспект справедливості. Виводячи принцип справедливості з концепції будови космосу Птолемея, відповідно до якого кожна людина і кожна річ мають своє місце і функцію, відведену безособовим вселенським законом, Платон проводив аналогію між взаємозв'язками в природі і людському суспільстві. Він стверджував, що підтримка даного порядку і гармонії, як у взаєминах з природою, так і в житті громади, справедлива і мудра [2].

У діалозі «Держава» він також розглядав державу з точки зору прояву специфічних функцій, які виникли на основі поділу праці. Правильність життя як в державі, так і окремої людини полягає в тому, щоб кожен точно виконував відведене йому завдання: одним займаються науками і управляти державою, іншим – сумлінно виконувати закони і хоробро боронити батьківщину, третім – піклуватися про необхідні запаси та коритися правителям. Саме в узгодженні цих трьох сутнісних складових держави полягає її досконалість, яку Платон і називає справедливістю. *Справедливість виражається у відданості всіх станів своїй справі, в тому, щоб кожен виконував доручені йому обов'язки, що говорить про те, що справедливість не може означати рівності. Тобто для Платона в розумінні справедливості відсутній елемент зрівнювання різних соціальних груп* [6].

Суттєве значення для розуміння змісту принципу справедливості має думка Арістотеля. Для нього центральним поняттям, що характеризує справедливість, є «співмірність» як принцип організації розумної рівноваги.

Арістотель уперше поділяє справедливість на дві форми відповідно до видів її здійснення: зрівняльна справедливість, в основі якої лежить принцип рівності у володінні благами; і розподільча справедливість, відповідно до принципів якої один отримує більше, а інший менше, в залежності від своїх достоїнств [1, с. 84].

«Нікомахова етика» вказує на відмінність двох видів справедливості: загальної і приватної. Однак їх не досить зрозуміле визначення залишає можливість різних тлумачень. З огляду на те, що справедливість для Арістотеля є перш за все суб'єктивною чеснотою, відмінність загальної і приватної справедливості можна розуміти як відмінність

мотивів діяльності або як відмінність суб'єктів діяльності. Більшість дослідників дотримується «мотиваційної» інтерпретації [4, с. 91].

Як зауважує В. Харді: «... Загальною справедливістю зазвичай називають справедливість в сенсі дотримання законів, справедливість в сенсі рівності та чесності – приватною справедливістю» [4, с. 91]. У руслі цього розуміння загальна справедливість є чесною, яка полягає в дотриманні закону, а несправедливість є його порушенням. Приватна справедливість передбачає безкорисливість і визнання себе рівним у відносинах з іншими людьми. Однак недоліком приватної несправедливості є корисливість і нерівність з іншими людьми. Як доказ зазвичай наводять слова Арістотеля: «... неправосудність [у вузькому сенсі] звернена більше на честь, майно, безпеку, або те, що охоплює це все і що [виникає] при задоволенні від наживи; а інша [неправосудність] звернена на все, з чим має справу добропорядний» [1, с. 61]. Б. Вілльямс присвятив статтю критиці непослідовності, яка виникає в разі подібної інтерпретації. Можна одночасно порушувати закон і бути своєкорисливим, можна бути своєкорисливим, не порушуючи закону. Можна порушувати закон, не будучи своєкорисливим. У свою чергу закон може бути несправедливим. До того ж корисливість – до сих пор неоднозначна ознака. Особливо важко пов'язати два відомих аристотелівські види приватної справедливості тільки зі своєкорисливістю [4, с. 91-92].

Відповідно до інших можливих тлумачень відмінності загальної і приватної справедливості – це різниця суб'єктів діяльності. Приватна справедливість у даному випадку пов'язана з діяльністю держави, точніше, її посадових осіб. Загальна – з діяльністю будь-якої людини. Ця точка зору спирається на ту частину тексту, де приватна справедливість називається правом. У цьому випадку два види приватної справедливості постають перед нами як два види права. Цієї точки зору дотримується С. Ф. Кечекьян, який зауважує, що «якщо один вид приватної справедливості охоплює головним чином область цивільного і кримінального права (угоди, відшкодування шкоди, покарання), то інший її вид охоплює область державно-політичного життя. Справедливість в обох своїх видах нерозривно пов'язана з державою» [5, с. 138].

«Суб'єктне» розуміння відмінності загальної і приватної справедливості Арістотеля міститься також в роботах А. А. Гусейнова. Він вважає критерії для визначення того чи іншого виду справедливості дещо іншими: «Перший вид пов'язаний з розподілом майна, почестей та інших благ, які належать усім громадянам; їх не можна розподілити порівну, а лише за достоїнством, тобто з урахуванням заслуг, подібно до того, як у розподілі суспільного майна почали б керуватися про-

порціями між внесками окремих громадян до казни. Її Арістотель ще називає пропорційною правосудністю. У зрівняльній справедливості (зрівняльному праві) якість осіб вже не приймається до уваги, а вирішальне значення має пряма арифметична пропорційність: справедливість полягає в тому, щоб зрівняти те, що становить предмет обміну» [3, с. 42].

А.А. Гусейнов вважає, що два типи приватної справедливості – це два типи соціальних норм, а не просто норм закону. Але ці норми підтримуються всією системою політичної влади. Держава зрівнює громадян в одному відношенні і розрізняє їх в іншому. У чому саме громадяни є рівними і в чому не рівними – залежить від соціальних обставин і має конкретно-історичний характер. Наприклад, у радянському суспільстві лєвова частка діставалася розподільчій справедливості, а зрівняльна була зведена до мінімуму, оскільки будь-які вільні стосунки, не опосередковані державою, були під підозрою [4, с. 92].

Розвиваючи цю точку зору, Б. М. Кашніков зауважує, що загальна справедливість є тим зрізом, тим боком чесноти чи вади, який сам по собі не пов'язаний з прагненням до справедливості чи несправедливості, але отримує оцінку «справедливо – несправедливо», оскільки в цих вчинках виражається міра відносин до інших людей. В оцінці з позиції загальної справедливості суб'єкт власне справедливості наче відступає на другий план, першочергового значення набуває оцінка, яка і проголошує ці дії справедливими або ні. Людина може красти або втікати з поля бою не тому, що несправедлива, а тому, що жадібна чи боягузлива. У обох випадках вона допускає ще і несправедливість по відношенню до співгромадян. Загальною ця справедливість називається, можливо, ще й тому, що є надбанням всіх без винятку, оскільки будь-яка людина може чинити справедливо або несправедливо, навіть не ставлячи перед собою такого завдання і не займаючи особливого положення в суспільстві [4, с. 93].

Мужній воїн, який не порушив стрій, є не лише мужнім, але і справедливим. Також і чесний купець. Однак сенсом їхньої діяльності, «їх найкращим станом», є все ж мужність або процвітання, а не справедливість. Саме це, стверджує Б. М. Кашніков, мав на увазі Арістотель, стверджуючи, що загальна справедливість збігається з чеснотою взагалі, розуміючи під чеснотою відповідність певного явища своєму призначенню: «У найзагальнішому сенсі чеснота – це найкращий стан». Ймовірно також, стверджуючи, що загальна справедливість полягає в дотриманні закону, він мав на увазі моральний закон. Таким чином, загальна справедливість, за Арістотелем, – це чеснота всіх без винятку громадян, незалежно від їх посадового становища. Вона збігається з

законом, і, будучи стороною будь-якої іншої чесноти, перебуває в тіні й має потенційний характер [4, с. 93].

Приватна справедливість є чеснотою державного мужа (politikos). Це актуалізована справедливість, у якій суб'єкт мотивований саме прагненням творити справедливість, а інші вади або доброчесності, які стоять за цією мотивацією, відходять на другий план, хоча і можуть бути наявними. У рамках приватної справедливості Арістотель розрізняє два види: «Один вид приватної справедливості й відповідного права (to dikaion) пов'язаний з розподілом (en tais dianomais) почестей, майна і будь-чого іншого, що може бути розподілене між співгромадянами (κουνοπουντες) певного державного утворення (саме серед них одному можна мати в порівнянні з іншим несправедливу або справедливу [частку] (anison kai ison). Інший [вид] – направлене право при взаємному обміні (synallagmata)» [4, с. 93-94].

Обидві ці різновиди покликані забезпечити рівність, але рівність різного роду. Розподільча справедливість будується на геометричній рівності, зрівняльна – на арифметичній. Перша передбачає складну пропорцію, при якій рівність при розподілі, скажімо, громадських посад між громадянами забезпечується таким чином, що співвідношення моїх заслуг до моєї посади має дорівнювати співвідношенню заслуг іншої людини до її посади. Моя посада може підвищуватись в міру зростання моїх заслуг в управлінні громадськими справами, але в геометричній пропорції я залишаюся рівним іншому громадянину, відповідні заслуги якого можуть бути не настільки значними. Але найголовніше це те, що жодне з благ не розподіляється довільно, а виходячи з визнаної та справедливої міри, в силу чого підтримується справедливість і пропорційна рівність. Зовсім інша справа, якщо громадянин досягне вищих посад тільки тому, що він племінник Перікла, або отримає більше зерна не тому, що у нього багато дітей, а тому, що він займає високу посаду. Зрівняльна справедливість підтримує іншу рівність – рівність просту, арифметичну, при якій $a = b$, де a і b громадяни. Будь-яка їх відмінність тут вже не має значення. Громадяни є рівними перед законом незалежно від їх заслуг і посад [4, с. 94-95].

Загалом же природа справедливості за Арістотелем полягає в загальній користі, тому і не існує ні загальної для всіх універсальної справедливості, ні універсально справедливої форми правління. Найголовніше – те, що громадяни самі повинні вирішити для себе, які саме закони і яка саме форма правління підходить їм найбільше, а вирішивши, затвердити їх на практиці, а затвердивши, неухильно дотримуватися [4, с. 111].

Висновки. На основі вище викладеного, можна зробити такі висновки. Сократ прагнув довести існування єдиного й загального принципу справедливості, пов'язував його з моральністю та знанням; на думку філософа, несправедливість неприродна, оскільки є плодом незнання і помилок, у той час як Платон і Арістотель в своїх концепціях спиралися на визнання нерівності як основи принципу справедливості. Вони вважали, що кожна річ або людина мають свою власну, відповідну сферу діяльності і вплив, переступити які несправедливо, а деякі люди в силу свого характеру і схильностей, мають більш широкі можливості, ніж інші.

Таким чином, Сократ, Платон та Арістотель характеризуючи принцип справедливості, пов'язуючи його з такими поняттями як мудрість, краса, гармонія і пропускаючи його через проблеми рівності, нерівності, держави, права, політики, створювали теоретичні передумови для розвитку подальших суджень про справедливість.

Література

1. *Аристотель*. Никомахова етика / Аристотель // Сочинения: в 4-х т. [Пер. с древнегреч.]; общ. ред. А. И. Доватура. – М. : Мысль, 1983. – Т. 4 С. 53-294.
2. *Батиев Л. В.* Закон и справедливость в философии Платона [Электронный ресурс] / Л. В. Батиев // Правоведение. – 2005. – № 5. – С. 164–174. – Режим доступа: <http://law.edu.ru/article/article.asp?articleID=1218723>
3. *Гусейнов А.А.* Этика Аристотеля / А.А. Гусейнов. – М. : Знание, 1984. – 64 с.
4. *Кашников Б.Н.* Концепция общей справедливости Аристотеля: Опыт реконструкции / Б. Н. Кашников // Этическая мысль. – 2001. – Вып. 2. – С. 89-117.
5. *Кечекьян С.Ф.* Учение Аристотеля о государстве и праве / С.Ф. Кечекьян. – М.–Л. : Изд-во АН СССР, 1947. – 222 с.
6. *Платон*. Апология Сократа [Электронный ресурс] / Платон // Диалоги. – Режим доступа: <http://psylib.org.ua/books/plato01/01apols.htm>
7. *Платон*. Держава [Електронний ресурс] / Платон; [пер. з давньогр. Д. Коваль]. – К. : Основи, 2000. – 355 с. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/plato/plat.htm>
8. *Редкин П. Г.* Из лекций по истории философии права в связи с историей философии вообще: в 7 т. / П. Г. Редкин – С.-Петербург : Типография М. М. Стасюлевича, 1889-1891. – Т. 3. – 1890. – 479 с.
9. *Трубецкой С. Н.* Курс истории древней философии / С. Н. Трубецкой; общ.ред. и вступ. ст. М.А. Маслина. – М. : Владос, 1997. – 575 с.
10. *Философский словарь Владимира Соловьева* / В. С. Соловьев; сост. Г. В. Беляев. – Ростов-н/Д : Феникс, 1997. – 464 с.

Блоха Я.Е.

ПРИНЦИП СПРАВЕДЛИВОСТИ В ФИЛОСОФИИ ПЛАТОНА И АРИСТОТЕЛЯ

В статье раскрыто содержание принципа справедливости в учениях Платона и Аристотеля. У Платона справедливость выражается в преданности всех сословий своему делу, в том, чтобы каждый выполнял свои обязанности. Это говорит о том, что справедливость не может означать равенства. Аристотель разделял справедливость на общую и частную, считая, что каждая вещь или человек имеют свою собственную, соответствующую сферу деятельности и влияния, переступать которые несправедливо, а некоторые люди в силу своего характера и склонностей, имеют более широкие возможности, чем другие.

Ключевые слова: *справедливость, равенство, благо, добро, красота, идея.*

Blokha Ya. Ye.

PRINCIPLE OF JUSTICE IN THE PHILOSOPHY OF PLATO AND ARISTOTLE

The article aims to reveal the meaning of principle justice in studies of Socrates, Plato and Aristotle. It was determined that Socrates, who considered justice to be the more expensive subject than gold and wished to prove the existence of general and the only notion of justice, associated it morality and knowledge. According to the philosopher injustice was unnatural, as it was a fruit of ignorance and error.

Plato's justice is expressed in the devotion of all states (some are engaged in sciences and govern the country; the other faithfully follow the laws and bravely defend their homeland; others take care of the necessary supplies and obey the rulers) to one's business taking into consideration that everyone should be responsible for his duties and justice does not mean equality. There is no element of different social groups' equalization in Plato's sense of justice.

While treating justice as general and private, Aristotle's concept recognizes inequality as the basis of the principle of justice. He believed that every person or thing had their own corresponding sphere of activity and influence and to confuse them seemed to be unfair, for some people due to their character and habits, have more opportunities than others.

Therefore, Socrates, Plato and Aristotle while raising the problem of justice, associating it with such concepts as wisdom, beauty, harmony parallel to the problems of equality, inequality, state, law, politics, created the theoretical background for the development of further judgments about justice. These preconditions have found their expression in the subsequent history of the development of this concept, reflecting the uniqueness of the historical era, the school of philosophy and social-class functions.

Key words: *justice, equality, goodness, beauty, idea.*

Надійшла до редакції 19.11.2016 р.